

KRALINGEN

ARIE VAN DER SCHOOR

Kralingen is het laatste dorp in het land ten noorden van de rivier De Maas omstreeks 1850. Kralingen was daar met ruim 3500 inwoners het grootste dorp, alhoewel het inwonertal maar iets uitsteeg boven dat van Delfshaven. De gemeente Kralingen lag ten oosten van Rotterdam, en grensde in het noorden aan Hillegersberg, in het oosten aan Capelle a/d IJssel en in het zuiden aan de rivier de Maas. Het was met ruim 1400 hectaren wat kleiner in oppervlak dan Hillegersberg, en evenals in die gemeente bestond door eeuwenlange vervening een groot deel van de oppervlakte van Kralingen, ruwweg de noordelijke helft van de gemeente, uit water.

De gelijknamige polder of het ambacht van Kralingen besloeg het gebied van de gehele gemeente en in het westen nog een stukje van Rotterdam. De grens tussen het tot plassen verveende noordelijke deel en het zuidelijke, niet-verveende deel werd gevormd door de Oudedijk en de 's-Gravenweg. Het noordelijke deel telde vier plassen: Noordplas, Middenplas, Zuidplas en Achterplas. In noord-zuid richting scheidde de Kortekade en de Kerklaan deze plassen, in west-oost richting de Veenweg waarlangs het oude dorp Kralingen lag. In het zuiden lag tussen Lange kade, Oudedijk, Kortekade en zeedijk het polderdeel met de naam Voorpolder.¹

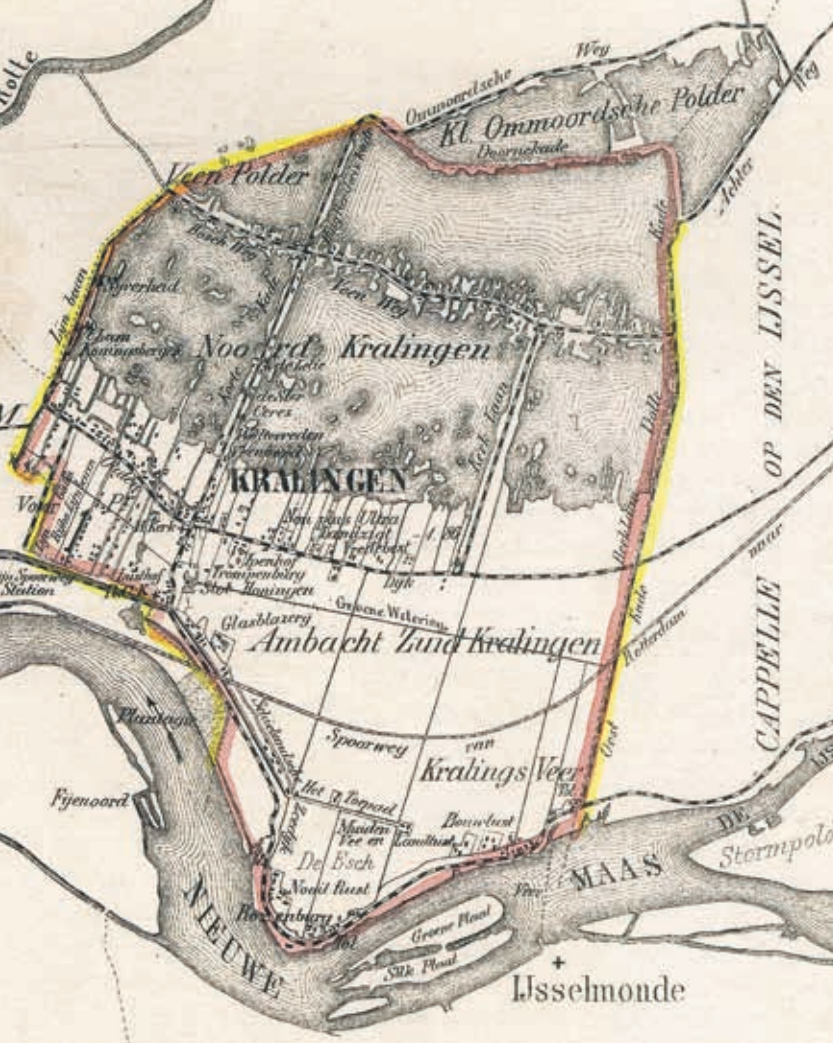
De vervening had grote gevolgen voor Kralingen die in de eerste helft van de negentiende eeuw zichtbaar werden.² Het oude dorp, met de hervormde kerk en een kleinere katholieke kerk, het ambachts- of rechthuis, het armhuis en de school, lag waarschijnlijk sedert het begin van de zestiende eeuw aan de smalle Veenweg die in de loop der tijd door veenplassen omgeven raakte. Door toenemende vernatting en afnemende bestaansmogelijkheden trokken dorpingen al vanaf het begin van de achttiende eeuw weg naar het droge, zuidelijke deel van Kralingen. Een populaire nieuwe vestigingsplaats aldaar was het gebied rond de zogenaamde

▲ Plattegrond van het dorp Kralingen.

◀ Molen De Ster aan de Kralingse Plas anno 2019.

een bedrijvige, groeiende gemeente die werd getypeerd als een 'fabriekplaats'. In zo'n plaats waren 'de verdiensten niet voortdurend, en hangen af van het meerdere of mindere werk dat in de fabrieken of trafieken wordt verricht. Deze gemeente heeft reeds vele fabrieken en trafieken, en velen die in Rotterdam werk vinden, wonen alhier'.⁴

Ruim 230 arbeiders vonden werk in die fabrieken en trafieken, waaronder twee touwslagerijen, een katoendrukkerij, een pelmolen waar het enige stoomwerktuig stond dat binnen de gemeente in gebruik was, twee windpelmolens, een oliemolen, vijf korenmolens, vijf snuifmolens, een aardappelenkoffiesiroopfabriek, twee fabrieken van verfwaren tevens lakmoesfabrieken, een hagelgieterij, vijf verniskokerijen, twee loodasbranderijen*, een karotfabriek, een loodwitfabriek*, een kalkbranderij, een nieuwe lettergieterij, een ijzerornamentgieterij en een vuurwerkmakerij. Een verfwarenfabriek was inmiddels vervallen, maar daar tegenover stond dat concessies waren verleend aan een kalkbranderij en een stoomoliemolen. Een bijzonderheid was de in 1852 opgerichte particuliere Nieuwe Rotterdamse Gasfabriek aan de Oostzeedijk, die Rotterdam voorzag van gas voor verlichting.

Viersprong. Hier kruisten de Oudedijk en de 's-Gravenweg – de belangrijke verbinding tussen Rotterdam en Gouda – de Kortekade en Hoflaan. Aan de Oudedijk en 's-Gravenweg in dit nieuwe Kralingen bevonden zich toen al de zomerverblijven van vermogende Rotterdammers die met hun buitenplaatsen en tuinen voor de nodige werkgelegenheid zorgden. Hier en elders in dit deel van Kralingen waren ook fabrieken en trafieken verzezen die veel aantrekkingskracht uitoefenden op arbeiders van binnen en buiten het ambacht.

Het vertrek van de bevolking uit het oude dorp aan de Veenweg had tot gevolg dat vanaf het begin van de negentiende eeuw achtereenvolgens de katholieke kerk, de school, het oude raadhuis en tenslotte in 1842 de hervormde kerk verhuisden naar het centrum rond de Viersprong. Rond 1850 bestond het oude dorp Kralingen, anderhalf uur gaans ten noordoosten van Rotterdam, feitelijk niet meer. Het nieuwe Kralingen, althans het centrum van de gemeente, was op minder dan een half uur lopen bijna een voorstad van Rotterdam geworden.³ De toestand in dit nieuwe Kralingen was volgens het jaarverslag over 1851 behoorlijk florissant. Men constateerde een komen en gaan van mensen in

Ten dienste van de binnenlandse scheepvaart liepen er op de twee Kralingse scheepstimmerwerven in 1851 twee schuiten van stapel waar vijf arbeiders aan hadden gewerkt. De omvang van de binnenlandse scheepvaart bedroeg 321 ton over 29 schepen. Groothandel was er niet, en evenmin een jaarmarkt (kermis), maar zoals te verwachten viel in een volkrijk dorp wel een bloeiende kleinhandel.

^ Eerste fase van de Gasfabriek Oostzeedijk.

< Gasfabriek Kralingen, ca. 1969.

De tuinbouw, en dan vooral de ‘warmoezierderij’ of groenteteelt verschafte veel werk; in de bloem- en boomkwekerij was minder werkgelegenheid. Er was wat landbouw op ruim dertien hectaren in de vorm van de teelt van onder andere rogge, gerst, aardappelen en koolzaad. Voor de belangrijkste veeteelt beschikte men over 550 hectaren wei- en hooiland; de veestapel telde bijna 800 koeien. De ooit zo belangrijke vervening was inmiddels zo goed als beëindigd. Er werden in 1851 nog maar twee vergunningen verstrekt tot vervening van kleine percelen. De weinig omvangrijke jacht in Kralingen bleef beperkt tot die op het waterwild van de veenplassen waar ook binnenvissers actief waren. Op de rivier liep de zalmvisserij terug, wat zijn weerslag had op de plaatselijke zalmafslag. Deze bevond zich in Kralingseveer, een buurt aan de Maas die zijn naam dankte aan het daar gelegen veer tussen Kralingen en het dorp IJsselmonde aan de overzijde van de rivier. Met ‘slechts’ drie schokkers en een bemanning van vijftien werd er ook nog buitengaats gevist, wat een voorheen omvangrijke zeevisserij suggereert. Al met al beschikte Kralingen over behoorlijke middelen van bestaan. Voor het armwezen betekende dit dat de toestand ondanks een groeiende bevolking niet verslechterde. Enkele honderden dorpelingen waren afhankelijk van de bedelingen door hervormde en rooms-katholieke armbesturen en het burgerlijk armbestuur. Voor de 100 kinderen van minvermogenden bestond de mogelijkheid tot

▲ **Gemeente Gasfabriek, het spoorviaduct kruist de Oostzeedijk.** Stadsarchief Rotterdam

kostenloos onderwijs, terwijl de kosten van ziekte en overlijden met twee zieken- en begrafenisond- en ook nog een particulier weldadig fonds konden worden bestreden.

Kralingen beschikte over een hervormde kerk – die in 1842 werd gebouwd ter vervanging van de kerk in het verlaten veendorp – met predikant en over een rooms-katholieke kerk met pastoor en kapelaan. Het merendeel van de bevolking, ruim 2800 mensen, was hervormd. Naast ruim vijfhonderd katholieken bevonden zich onder Kralingers zo’n 110 luthers en, dertig remonstranten en enkele doopsgezinden en joden. De school was openbaar en bood onderwijs voor twee- tot driehonderd kinderen; een afzonderlijke school voor meisjes ontbrak. Op vijf of zes kleinkinderscholen of kinderbewaarscholen van confessionele signatuur zaten negentig kinderen. Op het gebied van vorming kende Kralingen bovendien een afdeling van de Maatschappij tot Nut van’t Algemeen.⁵ Het voorzieningenniveau werd gedeeltelijk – vooral waar het gemeentelijke eigendommen, veiligheid, gezondheid en armenzorg betrof – beheerd en in stand gehouden door het gemeentelijk apparaat waartoe hier ook wijkmeesters* en rooimeesters* behoorden. De eigendommen waren eigenlijk vrij beperkt: twee-derde van het gemeentehuis, de algemene begraafplaats – Kralingen had ook een katholieke en joodse begraafplaats –, twee brandspuithuisjes, een asschuur, de gemeenteschool

en een onderwijzerswoning. Daarnaast stond de enige straat, de 'weg 2^e klasse op Gouda met verlenging de Hoflaan', onder gemeentebestuur. Andere wegen, voetpaden en bruggen vielen onder het waterschapsbestuur. Alle wegen bleken goed onderhouden, behalve de IJsselmondse of Kralingse laan en de rijweg onderaan de zeedijk. Voor deze wegen was volgens het waterschapsbestuur de gemeente Rotterdam verantwoordelijk, maar onderhoud werd niet meer gepleegd. Zeedijk, kaden en verlaten waren in uitstekende staat. De verbinding van Kralingen met IJsselmonde via het veer bestond dankzij provinciale subsidies nog wel, maar opheffing dreigde wanneer deze financiële ondersteuning zou wegvallen.

De veiligheid van de Kralingers was met voldoende brandblusmiddelen, een veldwachter overdag en drie tot vier klapwakers 's nachts goed verzekerd. Een bijzondere bijdrage hieraan leverden de twee gemeentelijke lantaarns, terwijl een Rotterdamse lantaarn bij de zeedijk van Rotterdam naar Kralingen ook Kralingen tot nut was; rijden naar de stad in de avonduren en 's nachts werd hierdoor gemakkelijker.

Uit andere gemeentelijke bronnen zoals notulen en raadsbesluiten kunnen bovenstaande gegevens op het gebied van liefdadigheid, gezondheid en onderwijs worden aangevuld. Zo waren er rond het midden van de negentiende eeuw doorgaans vijf heelmeesters, waarvan twee vroedmeesters, en een vroedvrouw actief in Kralingen. Ze werden met het plaatselijk armbestuur, het fonds van wijlen J.S. Zieren en het college van Schalisten gerekend tot de instellingen van liefdadigheid. De Schalisten nam hierbij een bijzondere positie in als gezelligheidsvereniging van aanzienlijke dorpelingen die voor behoeftigen geld inzamelde bij de burgerij.⁶ Het fonds Zieren zorgde voor uitdelingen van wijn en citroenen aan armen op aanvraag van geneesheren, van wie er meestal één belast was met de medische zorg voor behoeftigen. Zo liepen particuliere en gemeentelijke liefdadigheid en gezondheidszorg in

elkaar over.⁷ Opmerkelijk vanuit een oogpunt van volksgezondheid is in dit verband ook het gemeentelijk verbod op de oprichting van een leerlooierij in de 'Voddenbuurt' bij zeedijk en Toepad in verband met gezondheidsrisico's voor de bevolking.⁸

Op het gebied van onderwijs ondersteunde de gemeente de weduwe M. Timmers, een kleinkinderschoolhoudster aan het Kralingseveer. Toen zij voor het huren van een groter en geschikter lokaal meer kosten moest maken, werd haar aanslag in de personele belasting op voorspraak van de burgemeester door de gemeenteraad enkele malen kwijtgescholden. In diezelfde raad kwamen ook herhaaldelijk de plannen voor, en kosten van een nieuw schoolgebouw ter sprake.⁹ Voor het overige ging het op gemeentelijk bestuursniveau vaak over ambtelijke zaken als benoemingen, begrotingen en belastingen. Typerend voor de tijd was de afkondiging van de uitreiking van 'beschrijvingsbiljetten'. Hierin werd de belastingplichtige Kralinger voorbereid op vragen over de huurwaarde van zijn huis, het aantal deuren en vensters, de haardsteden, het meubilair en over zijn dienstboden en paarden.¹⁰

^ De Oostzeedijk nabij de Gasfabriek, schilderij van Rochussen.

Stadsarchief Rotterdam

< Lommerrijke vijver tussen Hoflaan en Vijverweg anno 2018.

1 Teixeira de Mattos, *Waterkeeringen* 747-750.

2 Zie: Hiegentlich, 'Viersprong' 17 e.v.

3 Van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek* Zesde deel 630.

4 Zie, ook voor het navolgende: Gar, *Archief gemeente Kralingen* 306 (Verslag 1851).

5 Van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek* Zesde deel 630.

6 Zie over Schalisten bijv. Van der Schoor, *Aardse ouders* 116-118.

7 Gar, *Archief gemeente Kralingen* 108 (register raadsbesluiten 1852), 305 (jaarverslag 1850).

8 Gar, *Archief gemeente Kralingen* 96 (notulen nr. 2, 28 januari 1850).

9 Gar, *Archief gemeente Kralingen* 96 (notulen nr. 1, 3 januari 1850 en nr. 2, 28 januari 1850).

10 Gar, *Archief gemeente Kralingen* 294-295 (afkondigingen 1 mei 1850).